

IZ STARIJE HRVATSKE POVIJESTI

Lujo MARGETIĆ
Rijeka

UDK 949.75:949.5
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. XII. 2000.

U članku autor upozorava na neka pitanja iz naše povijesti koja se bez dobrog poznavanja bizantskih vrela ne mogu uspješno riješiti. U članku se ukratko raspravlja o Dalmaciji od 538. do 599. god., o bizantskim titulama (*αξιῶται*) kao elementu korištenja bizantskih vrela, o Kekaumenovu toparhu Dobronji, o tzv. problemu kontinuiteta od antike na rani srednji vijek i o pitanju tzv. feudalizma u doba hrvatske države narodnih vladara.

Za istraživanje starije hrvatske povijesti poznavanje je bizantskih vrela i literature nužno i nezaobilazno. U ovome radu želimo upozoriti samo na nekoliko primjera, iz kojih je vidljivo da je daljnji rad na produbljavanju problematike potreban i da nije moguće zadržati se na dosadašnjim rezultatima.

1. Dalmacija u drugoj polovici VI. stoljeća

Ferluga, koji se od svih autora najviše pozabavio pitanjem uprave nad Dalmacijom počevši od Justinijanova osvajanja toga područja 538. god., tvrdi da o tom pitanju “znamo relativno malo”.¹ U želji da stvar temeljitije ispita, on uzima u razmatranje “nekoliko funkcionara koji se spominju u Dalmaciji poslednjih decenija VI veka”.² Ali, pri tome on nije u mogućnosti navesti nijednoga jedinog predstavnika državne vlasti između 549. i 592. god. U 549. god. Prokop spominje “Klaudijana, koji je tada vladao Salonom”,³ a 592. god. u pismu Jobinu, *praefecto praetorio Yllirici* papa izražava zadovoljstvo što je Jobin

¹ J. FERLUGA, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957., 25 = *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia, 1978., 68.

² N. dj., 1957, 30-31 = 1978, 74.

³ PROKOP, *Gotski ratovi*, III, 36. (O. VEH, Prokop, *Gotenkriege*, München, 674).

postavljen na tako visoku dužnost i ujedno ga upozorava da se ne miješa u pitanje crkvenog postupka protiv salonitanskog biskupa Natala. Ali - što je s Dalmacijom između tih dvaju datuma? Diehl⁴ i Barada⁵ su bili mišljenja da je Dalmacija u to vrijeme potpadala pod prefekta Ilirika, Hartmann je tome dodao da je egzarh "mogao" u Dalmaciji sprovesti svoju ingerenciju,⁶ Stein je smatrao da je Justinijan osnovao samostalnu prokonzularnu provinciju, vjerojatno odmah nakon 538. god., a da ju je kasnije, nakon 579. god., priključio ilirskoj prefekturi,⁷ dok je Ferluga bio uvjerenja da je Dalmacija "otkada je postala prokonzularna provincija" bila "administrativno nezavisna i od egzarha i od ilirskog prefekta".⁸ Ferluga je prigovorio Steinu da nije dovoljno objasnio razloge zbog kojih je Justinijan osnovao prokonzularnu provinciju Dalmaciju pa je odlučio da to pitanje temeljitije prouči i krenuo od pretpostavke da je Justinijan "prосто imao maniju sređivanja uprave" i da je zbog toga nevjerojatno da on ne bi poduzeo nikakve upravne mjere u Dalmaciji nakon što ju je pripojio Carstvu. Po Ferlugi je Justinijan "voleo da novim provincijskim namesnicima daje titule iz ranijih vremena" pa je zbog toga nazvao pretorima namjesnike Pizidije, Likaonije, Trakije i Paflagonije, moderatorom namjesnika Helenoponta, a prokonzulom namjesnika Kapadokije. Naime, Justinijan izričito kaže za novu provinciju Palestinu, objašnjava Ferluga, "da njoj na čelu stoji prokonzul jer je i ranije njome upravljao prokonzul",⁹ a iz istoga bi razloga za namjesnika Sicilije izabrao titulu pretora. Kako su "Dalmacijom nekada upravljali prokonzuli, ne bi bilo nimalo iznenađujuće što je Justinijan za namesnika Dalmacije izabrao upravo stari naslov prokonzula."¹⁰ Argumentacija Ferluge nije prihvatljiva. Justinijan je pri reorganizaciji novih provincija uveo osnovnu novost da je spojio civilnu i vojnu upravu u istim rukama.¹¹ Naslovi koje je Justinijan tom prigodom dodijelio namjesnicima provincija, odgovarali su *njegovoj* koncepciji digniteta pojedine provincije i njegova namjesnika, a ne nekom poštivanju prošlosti. Ako bi Justinijan uopće i pomišljao na to da naslovima namjesnika provincija dade neke titule, koje bi ukazivale na prošlost, onda bi valjda uzeo u obzir IV. i V. stoljeće. Ali, ako usporedimo *Notitia dignitatum*,¹² poznati popis civilnih i vojnih dužnosnika, koji je nastao negdje na prijelazu iz IV. na V. stoljeće, primijetit ćemo da se naslovi nimalo ne slažu:

⁴ CH. DIEHL, *Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne*, Paris, 1888., 170.

⁵ M. BARADA, *Dalmatia Superior*, *Rad*, 270, 1949., 476.

⁶ L. M. HARTMANN, *Geschichte Italiens im Mittelalter*, I, Leipzig, 1897., 345.

⁷ E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire*, Paris, Bruxelles, Amsterdam, 1948., 801.

⁸ FERLUGA, n. dj. (bilj. 1), 1957., 35 = 1978., 85.

⁹ *Novellae Iust.* (dalje: Nov.) (*Corpus iuris civilis*, vol. tertium, Berolini, 1928., ed. quinta, rec. R. SCHÖLL, abs. J. KROLL), 103 praef.

¹⁰ N. dj., (bilj. 1), 1957., 27 = 1978., 71.

¹¹ Iznimka je *Isauria* utoliko što je tamošnji *praeses provinciae* bio ujedno i *dux rei militaris*. O tome v. E. STEIN, n. dj. (bilj. 7), 466. V. Nov. 27 iz 535. god.

¹² O tome vidi podatke u *Notitia dignitatum*, ed. O. SEECK, Berolini, 1876.

<i>Provincia</i>	<i>Notitia dignitatum</i>	Justinijan
<i>Paphlagonia</i>	<i>corrector</i>	<i>praetor</i> ¹³
<i>Helenopontus</i>	<i>praeses</i>	<i>moderator</i> ¹⁴
<i>Pisidia</i>	<i>praeses</i>	<i>praetor</i> ¹⁵
<i>Thracia</i>	<i>consularis</i>	<i>praetor</i> ¹⁶
<i>Cappadocia</i>	<i>praeses</i>	<i>proconsul</i> ¹⁷
<i>Palestina I</i>	<i>consularis</i>	<i>proconsul</i> ¹⁸
<i>Sicilia</i>	<i>consularis</i>	<i>praetor</i> ¹⁹
itd. itd.		

Dalmaciju Justinijan u svojim reorganizacijama uopće ne spominje. Njoj je po *Notitia dignitatum* na čelu bio - *praeses*! Istina je doduše da je na čelu provincije *Illyricum* u Augustovo doba bio *proconsul*,²⁰ ali već ubrzo nakon Augusta ta je provincija dobila ime *Dalmatia*. Njoj je na čelu bio konsularni *legatus Augusti pro praetore*, koji je imao sjedište u Saloni. Od III. stoljeća on mijenja titulu i zove se *praeses*.²¹ Mislimo da možemo sa sigurnošću zaključiti da je nemoguće povezati prokonzula provincije *Illyricum* (ne Dalmacije!) s navodnom Justinijanovom organizacijom provincije Dalmacije na čelu s prokonzulom.²²

¹³ Nov. 29 (536. god.).

¹⁴ Nov. 28 (535. god.).

¹⁵ Nov. 24 (535. god.).

¹⁶ Nov. 26 (535. god.).

¹⁷ Nov. 30 (536. god.).

¹⁸ Nov. 103 (536. god.).

¹⁹ Nov. 104 = Nov. 75, (537. god.).

²⁰ Vidi npr. J. MARQUARDT, *Römische Staatverwaltung*, 2. izd., Leipzig, 1881., 298.

²¹ N. dj., 299-300.

²² FERLUGA, n. dj. (bilj. 1), 1957., 27 = 1978., 71 navodi u prilog svoga stajališta, uz već navedeni slučaj Palestine još i Siciliju, gdje je prema citiranoj Nov. 104 (bilj. 19) nekoć postojao pretor. Ali to je nedvojbeno jedna od mnogih Justinijanovih knjiških povijesnih reminiscencija, koje ne treba uzeti zdravo za gotovo. U istoj *Noveli* Justinijan spominje *comes sacri patrimonii per Italiam*, pod kojim prema *antiqua consuetudo* stoji Sicilija, premda je, kao što je poznato, *comes sacri patrimonii* uveden tek za Anastazija (V. o tome O. KARLOWA, *Römische Rechtsgeschichte*, Erster Band, Leipzig, 1885, 842), dakle tek koncem V. stoljeća! Zbog toga i Justinijanovu tvrdnju da je uveo pretora na Siciliju *instar antiquitatis* treba uzeti *cum grano salis* i ne izvoditi iz nje bilo kakve zaključke. Poznato je da je Sicilijom za Augusta upravljao pretorski *proconsul*, a po *Notitia dignitatum*, kao što je to već rečeno, *consularis* i da je ona imala posve zasebni položaj s obzirom na to da se već odavno smatrala carevim «privatnim vlasništvom» Novela izričito naglašava *semper Sicilia quasi peculiare aliquid commodum imperatoribus accessit*.

Pitanje organizacije Dalmacije nakon Justinijanove pobjede nad Ostrogotima do 599. god. ne može se smatrati uspješno riješenim dosadašnjim prijedlozima Diehla, Hartmanna, Steina i Ferluge.²³

2. Bizantske počasne i službene titule i naša povijest

Poznavanje bizantskih počasnih titula i onih koje su povezane s nekom službom, preduvjet je da se bizantska vrela iskoriste za ispravno objašnjenje mnogih pitanja starije hrvatske povijesti. Bez dobrog poznavanja složene bizantske titulature - koja je doživljavala burni razvoj tijekom stoljeća pa je i zbog toga potreban velik oprez - bizantska vrela nisu upotrebljiva pa njihovo iskorištavanje dovodi do pogrešnih zaključaka, koji imaju to težu posljedicu za razumijevanje naše prošlosti, što su bizantska vrela često jedini ili kudikamo pretežni dio informacija o nekom događaju ili osobi.

Tako npr., N. Klaić,²⁴ analizirajući podatak Tome Arcidakona²⁵ da su tek Držislav i njegovi nasljednici nosili naslove kraljeva Hrvatske i Dalmacije, da su primali (N. Klaić: "primili") od careva kraljevske znakove i da su se nazivali njihovi eparsi i patriciji, tumači: "Valja međutim, naglasiti da spomenuti naslovi imaju tada isključivo počasni karakter i nisu vezani ni za kakvu bizantsku službu". Riječ je o posvemašnjem nerazumijevanju problematike. Naime, naslov patricij nije samo "tada", tj. koncem X. stoljeća bio počasni naslov. Naslov patricija bio je *uvijek samo počasni*.²⁶ On čini sastavni dio tzv. ἀξία διὰ βραβείων koje su imale, npr. u Filotejevom Kletorologiju, tj. u dijelu koji nas ovdje može zanimati, ovaj redoslijed od niže prema višoj počasnoj tituli: υπατος (konzul) - spatar - spatarokandidat - δισύπατος - protospatar - patricij - patricij i ἀνθύπατος (prokonzul)-magistar. Naslovi iznad toga bili su rezervirani samo za članove carske obitelji. Odvojeno od te hijerarhije postojala je još jedna, tzv. ἀξία διὰ λόγου, tj. naslovi povezani s nekom stvarnom funkcijom, npr. strateg. Ali unutar, npr. funkcije strateg kombiniranjem dviju odvojenih hijerarhija, tj. διὰ βραβείων i διὰ λόγου dobivalo se ovakvo stupnjevanje:

protospatar - strateg
patricij - strateg
patricij - prokonzul - strateg.²⁷

²³ Rješenje problema ponudili smo u: Dalmacija u drugoj polovici VI. stoljeća i Justinijan, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 47, 1997., 205-215 i u: *Marcellinus scolasticus i proconsul Dalmatiae, Historijski zbornik* (dalje: HZ), 50, 1997., 1-8.

²⁴ N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990., 90.

²⁵ Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana* (dalje: HS), ed. F. RAČKI, MSHSM, Zagreb, 1894., 42.

²⁶ Usp. npr. L. MARGETIĆ, *Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior - neka pitanja*, HZ, XLVII, 1994, 14-16.

²⁷ N. KLAIĆ, n. dj. (bilj. 24), 57 piše da je Trpimir ratovao protiv «bizantskog upravitelja pokrajine - to je po svoj prilici još uvijek dalmatinski arhont - koga Gottschalk naziva patricijem». Ovo je još jedan primjer dubokog nepoznavanja bizantske uprave uopće, a posebno u Dalmaciji. I to još od jednog od vodećih hrvatskih povjesničara, koji je dao svoj neizbrisivi pečat našoj historiografiji u razdoblju od oko 30 godina!

Naslov eparh pripadao je u drugu grupu naslova, tj. onih skopčanih s nekom funkcijom. Tako je još u X. stoljeću poznat Mihajlo, prokonzul-patricij-eparh. Prema tome, titula hrvatskih kraljeva koju priopćava Toma Arcidakon, tj. da su bili eparsi i patriciji, djeluje vrlo pouzdano. Posve je nevjerojatno da bi Toma Arcidakon izmislio tako dobro sročenu titulu. Iz te konstatacije proizlaze pitanja: kakva je to stvarna bizantska funkcija na koju upućuje naslov eparh, zašto je Držislav dobio tu titulu od Bizanta, jesu li svi hrvatski kraljevi nakon Držislava imali naslove eparha i patricija i, ako nisu, zašto nisu. Npr., Toma izvještava da je početkom XI. stoljeća u Hrvatskoj vladao Krešimir, patricij bizantskih careva i kralj Hrvata. Dakle, Krešimir više nije eparh. Zašto? Sve su to pitanja na koja se u literaturi davalo različite odgovore. Naše je mišljenje da je Držislav bio eparh teme Dalmacije, tj. on nije bio strateg jer je ta titula bila rezervirana samo za bizantskog namjesnika. On nije u svojim rukama imao punu civilnu i vojnu vlast, već samo, npr. pravo na ubiranje nekih prihoda.

3. Kekaumenov toparh Dobronja

U Kekaumena se mogu naći vrlo zanimljive vijesti iz XI. stoljeća, što se odnose na Dalmaciju. Naime, Kekaumen piše²⁸ da je tada u Dalmaciji (ἐν αὐτῇ) neki Dobronja bio ἀρχὼν καὶ τοπάρχης. Kekaumen karakterizira Dalmaciju kao zemlju u kojoj se nalazi Zadar i Salona. On je počeo iskazivati veliko nezadovoljstvo s Bizantom (γογγύζειν)²⁹ pa je car Mihajlo Paflagonac (1034.-1041.) donio odluku da ga se zarobi i osvoji njegova zemlja (τὴν χῶραν αὐτοῦ δεσπώσομεν). To je i učinjeno: njegova je zemlja osvojena, a on i žena zarobljeni.

Tko je taj Dobronja? Po nekima³⁰ se radi o Grguru, članu poznate obitelji Madijevaca, koji je poznat iz jedne isprave iz 1066. god. po kojoj je djed Krešimira IV. dao neku zemlju *cognato suo Madio et filio eius Dabrone*.³¹ Gregorius-Dobronja bio bi

²⁸ Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regiis libellus, edd. V. VASILEVSKIJ - V. JERSTEDT, Zapiski Istorisko-filologičeskago fakul'teta Imperatorskago S. Petersburkago Universiteta, XXXVIII, Petropoli, 1896., 1-80 (= VASILEVSKI); Sovety i rasskazzy Kekavmena, ed. G. G. LITAVRIN, Pamjatniki srednevekovoj istorii narodov central'noj i vostočnoj Evropy, Moskva, 1972., 118-307 (= LITAVRIN); cf. J. FERLUGA, Kekaumen, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, III, Beograd, 1966., 194-217.

²⁹ O razlogu njegova nezadovoljstva, povezanom s njegovim sve hladnijim prijamom na carskom dvoru u doba Romana Argira (1028.-1034.) i Mihajla Paflagonca (1034.-1041.), vidi iscrpnije u L. MARGETIĆ, Kekaumenos Dobronja - ein kroatischer Herrscher des XI. Jahrhunderts, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XI, Beograd, 1982, 39-46.

³⁰ V. VASILEVSKIJ, Sovety i rasskazzy vizantijskago boljarina XI v., *Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvješčeniija*, 216, 1881., 163 i d.; FERLUGA, n. dj. (bilj. 27), 204; LITAVRIN, n. dj. (bilj. 27), 368.

³¹ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: CD), sv. I, ur. M. KOSTREŇIĆ, obr. J. STIPIŠIĆ-M. ŠAMŠALOVIĆ, Zagreb, 1967, 105, br. 77 = *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (= Doc.), ed. F. RAČKI, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje: MSHSM), vol. VII, Zagrabiae, 1877., 67, br. 52.

protospatarius et stratico universae Dalmatiae,³² prema tome bizantski funkcionar koji bi se, navodno, borio za što veću autonomiju Dalmacije. Već je odavno ukazano na slabu stranu ove teorije i predloženo da pod Dobronjom treba vidjeti Grgurova brata.³³ Ni ta teorija nije dobro utemeljena pa ju je zbog toga bilo lako pobiti.³⁴ Šišić se kolebao između tih dviju teorija: vidio je njihove slabe strane, ali se nije mogao dokraja odlučiti ni za jednu.³⁵

Rješenje problema je vrlo jednostavno i uvjerljivo: kod Kekaumena je *toparh uvijek i bez iznimke razmjerno nezavisan vladar u zemlji koja je susjedna nekom bizantskom teritoriju*, ali koji je zbog gospodarske slabosti ovisan od Bizanta. To je već odavno uočeno za Stefana Vojislava, o kojem Kekaumen donosi također iscrpne vijesti i naziva ga također toparhom.³⁶ Uostalom, i inače u literaturi nema dvojbe da je toparh u Kekaumena uvijek vladar neke zemlje koja nije u sklopu Bizanta, a da je Dobronja, kako to kaže Beck, *Stammesfürst*.³⁷

Kako Kekaumen pri spomenu Dobronje ističe da on vlada “u Dalmaciji” (pri čemu misli na rimsku Dalmaciju) i dodaje kao karakteristiku Dalmacije gradove Zadar i Split, mislimo da ne bi smjelo biti ni najmanje sumnje da je toparh Dobronja hrvatski vladar koji je vladao približno od 1028./1029. do 1034./5. Iz toga proizlaze važni zaključci o povijesti Hrvatske u prvoj polovici XI. stoljeća.³⁸

4. O kontinuitetu dalmatinskih gradskih općina

Kontinuitet gradskih općina u Dalmaciji od antike do srednje vijeka bio je dosad predmetom pozornog istraživanja pa su predložena razna rješenja. Evo najvažnijih:

Strohal:³⁹ rimske gradske općine potpuno su propale početkom VII. stoljeća, a njihovo je stanovništvo potpuno uništeno od osvajača;

³² CD I, 69, br. 51 = Doc., 43, br. 34.

³³ V. D. PRERADOVIĆ, O Dobronji, hrvatsko-bizantskom velikašu, *Starohrvatska prosvjeta*, IV, 1898, 20; V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, I, Zagreb, 1899., 99. Od novijih vidi npr. N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971., (drugo izdanje 1975), 338 s ostalom literaturom.

³⁴ FERLUGA, n. dj. (bilj. 27), 204.

³⁵ F. ŠIŠIĆ, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, *Vjesnik hrvatskoga arheološkog društva*, N. S. XIII, 1913.-1914., 84: Dobronja i Grgur su braća; ISTI, *Geschichte der Kroaten*, I, Zagreb, 1917., 208: oni su jedna osoba; ISTI, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., 485: oni su braća.

³⁶ VASILEVSKI, n. dj. (bilj. 27), 27-28; LITAVRIN, n. dj. (bilj. 27), 170-172.

³⁷ G. BECK, *Vademecum des byzantinischen Aristokraten*, Graz-Wien-Köln, 1964., 129.

³⁸ Iscrpno u MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 28), 42-46.

³⁹ I. STROHAL, *Pravna povijest dalmatinskih gradova*, dio I, Osnovke razvitka pravne povijesti dalmatinskih gradova, Zagreb, 1913., 1-108, 280-323.

Mayer:⁴⁰ u dalmatinskim gradovima postoji neprekinuti kontinuitet od starih rimskih kurija, kojima je upravljala kurija, *ordo*, na čelu sa svojim *duumviri iure dicundo* do ranosrednjovjekovnih komuna, gdje sude dva suca i gdje *nobiles* odgovaraju starim kurijalima;

Inchiostri:⁴¹ tribuni u ranosrednjovjekovnom Zadru nastavak su bizantskih vojničkih tribuna, ali su se u međuvremenu već pretvorili u plemićku grupaciju (*corpo nobile*), koja je uz ostalo imala i dužnosti izvršnih organa. U kasnijem radu,⁴² Inchiostri tvrdi da je rapska komuna, kao pravna osoba, postojala početkom XI. stoljeća s “tradicijom, koja ide sve do zadnje rimske epohe”. Na čelu komune se nalazi prior koji zajedno s manjim brojem osoba 1018. god. donosi odluke javnopravnog značaja;

Kostrenčić:⁴³ dalmatinske gradske općine nastale su spajanjem triju komponenta: rimsko-municipalne (koja je imala tek ulogu “čahure”), kršćanske općine (koja igra tek sporednu ulogu vanjskog faktora) i udruživanja građana;

Praga:⁴⁴ kurije su propale još u kasnorimskom carstvu. Zamijenila ih je vojna organizacija: nekadašnji dekurioni postaju vojni komandanti i stvaraju novo plemstvo, a za najvažnija se pitanja saziva *arengo*, skup svih građana. Od X. stoljeća dalje afirmira se novi bogati sloj građana, koji želi sudjelovati u gradskoj upravi, ali mu to onemogućava stara aristokracija pa se taj novi sloj udaljuje od Bizanta i traži nove organizacijske oblike;

Beuc:⁴⁵ “zadarska komuna na čelu s priorom pojavljuje se kao autonomna upravna organizacija građana tokom X stoljeća”, ali “kako nisu još predstavljali gradsku komunu, očito je da se komuna još nije smatrala jurističkom osobom”. Gradskom imovinom raspolagali su “novi organi vlasti u gradu, koje su sačinjavali zadarski prior te šire ili uže zajednice građana, sastavljene od puka i plemstva”;

N. Klaić:⁴⁶ ona je požalila što “nedostaje prikaz stanja u kojem su se gradske općine nalazile do formiranja komune” i podvukla da “tko god bude (...) pristupao izradi monografije o postanku dalmatinskih komuna, neće to moći učiniti a da ne uzme u obzir prilike u Bizantu i u srednjoj Italiji”;

⁴⁰ E. MAYER, *Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Band XXIV, Weimar, 1903., 211-250, tal. prijevod C. de Franceschi u *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. XXII, Parenzo, 1901., 349-392.

⁴¹ U. INCHIOSTRI, bilješke uz rad u prethodnoj bilješci, 451-458.

⁴² U. INCHIOSTRI, *Il comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV*, *Archivio storico per la Dalmazia*, god. V., vol. X., Roma, 1930., 384 (sada i u *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, vol. XIV, Venezia, 1986., 155 i d.).

⁴³ M. KOSTRENCIĆ, *Postanak dalmatinskih sredovječnih gradova*, *Šišićev zbornik*, Zagreb, 1929., 113-120; *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, I, Zagreb, 1956., 98 i d.

⁴⁴ G. PRAGA, *Storia di Dalmazia*, 3. izd., Padova, 1954., 26-54.

⁴⁵ I. BEUC, *Statut zadarske komune iz 1305. godine*, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, III, 1954., 504 i d.

⁴⁶ N. KLAIĆ, *Neki problemi srednjovjekovne povijesti Zadra*, *Zbornik Zadar*, Zagreb, 1964., 129 i d.; ISTA, *Zadar, dalmatinska metropola do XII. stoljeća*, *Zadarska revija*, 2-3, 1967., 112; ISTA, *Teze referata i saopštenja za Šesti kongres istoričara Jugoslavije*, Budva, 7.-9. X. 1973.

Steindorff:⁴⁷ iz antike je preostala samo kategorija “gradski teritorij”, a narod, *populus* samo je zbirna imenica pod kojom treba razumjeti naprosto “otvorenu skupinu stanovništva” u kojoj, doduše, postoji “grupa vodećih ljudi”, ali ona nije određena ni pravnim ni bilo kakvim formalnim kriterijima. Do komune dolazi tek postupno u XII. stoljeću, kada se različite grupe povezuju prisegom i time stvaraju novu djelotvornu vlast. “Umjesto dotadašnjeg priora na čelo grada dolazi *comes*” a “vodeća grupa koja se već od kraja X. st. ponekad naziva *nobiles*, stvorila je u prvoj polovici 13. st. gradsko vijeće, koje je (...) od pučkog zbora (...) preuzelo političko djelovanje”.

Po našem mišljenju,⁴⁸ problem se kontinuiteta između antike i ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji, a osobito u pogledu organizacije društva i gradskih općina, ne može istraživati ako se ne uzme u obzir Bizant. Naime, autonomija gradskih općina u smislu kurijalnog uređenja u kasnorimskom carstvu nestaje. Dok se još iz Cassiodora može nazrijeti postojanje kurija na našim područjima, dotle njima u doba Grgura I. više nema u nas ni traga. Osobito su značajne *Novele* 46 i 50 Lava Mudroga⁴⁹ koji je ukinuo zakone o pravu kurijala na biranje magistrata i upravljanje gradom i čak o obvezi insinuiranja darovanja u akte gradskih vlasti. Tako su u Bizantu općine nestale kao autonomne korporacije javnog prava. One su naprosto postale sastavnim dijelom državne hijerarhije, sačuvavši, doduše, pravnu osobnost, ali izgubivši korporativni element.⁵⁰

Pa ipak, u vrijeme vrhunca snage Bizanta pod carevima Makedonske dinastije, kvarnerske se općine obvezuju 1018. god.⁵¹ da će davati mletačkom duždu godišnji danak. Tako npr., biskup i prior rapske općine obvezuju se plaćati mletačkom duždu godišnji tribut: *promittimus (...) episcopus dicte civitatis (...) cum Trumbellata, priore nostro, una pariter cum clero et populo habitante in civitate (...) cum successoribus seu heredibus ac proheredibus*, itd. Da je riječ o javnopravnoj obvezi, bilo bi posve nezamislivo da bi

⁴⁷ L. STEINDORFF, Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana, *Starohrvatska prosvjeta*, 6, 1986., 141-152- Od STEINDORFFA vidi i korisna zapažanja u: *Dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert*, Köln-Wien, 1984., 152 i d. (*Die Kommunenbildung in den dalmatinischen Städten*). U ovom pregledu literature nismo obuhvatili starije pisce prije Strohala i Mayera. Od novijih upozoravamo još i na I., BEUC, Osorska komuna u pravopovjesnom svjetlu, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, I, 1953., 31 i d.; A. CVITANIĆ, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. godine, Split, 1964., 14 i d.; M. M. FREJDENBERG, Gorodskaja obščina X-XI vv. v Dalmaciji i eđ antički analog, *Études balkaniques*, 13, 1977., 114 i d.; T. RAUKAR, Komunalno društvo u Dalmaciji u XIV stoljeću, *Historijski zbornik*, 33-34, 1980.-1981., 168 i d.; J. LUČIĆ, Komunalno uređenje dalmatinskih gradova u XI. stoljeću, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, 10, 1990., 209 i d.

⁴⁸ Vidi potankosti u L. MARGETIĆ, Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 7, Zagreb, 1975., 5-80, osobito 34-40 i 69-72.

⁴⁹ V. npr. S. NOAILLES-A. DAIN, *Les Nouvelles de Léon VI Le Sage*, Paris, 1944., 182 (Nov. XLVI) i 192 (Nov. L). V. i C. E. v. LINGENTHAL, *Jus Graeco-Romanum*, Pars III, Lipsiae, 1857., 139.

⁵⁰ Vidi L. MARGETIĆ, O nekim osnovnim značajkama pokretanja kaznenog postupka u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, odjeljak C. (Društveni odnosi u kasnoantičkoj Dalmaciji), *Rad HAZU*, 475, 1997., 5-53. Uz našu suglasnost rad je preuzet i u Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 5, br. 1, 1998., 304-449.

⁵¹ CD, I, 54-58, br. 37-40 = Doc. 32-36, br. 24-27.

vrhovni funkcionar gradske općine, prior, smio sklapati ovakve dalekosežne obveze koje se izravno suprotstavljaju njegovu položaju kao bizantskom državnom službeniku na čelu jednog ogranka državne uprave, rapske općine. Takva bi obveza bila ravna veleizdaji. Tu se, očito, skriva nešto posve drugo. I doista, ako uzmemo u obzir da, npr., biskup nije bio u Bizantu nikad državni funkcionar i da se prior i stanovništvo obvezuju zajedno s "nasljednicima" - što je za javno pravo posve neprihvatljiva koncepcija - onda proizlazi nedvojbeno da se svi sudionici obećanja mletačkom duždu, tj. biskup, prior, stanovnici s nasljednicima ne obvezuju javnopravno, već privatnopravno - a to doista nije u suprotnosti s bizantskim ustavnim uređenjem: očito se oni kao privatne osobe mogu obvezivati na razna podavanja. Drugim riječima, prior ne nastupa kao bizantski funkcionar, kao gradonačelnik bizantskog grada, već kao najuglednija osoba koja nastupa privatnopravno. Nema dvojbe da je tada Rab priznavao bizantski suverenitet, jer je god. 1000. rapski biskup obećao duždu da će njegovo ime za blagdana spominjati nakon imena bizantskog cara.⁵² Zato ovaj primjer lijepo pokazuje na koji se način u Dalmaciji unutar bizantske općine postupno stvarala nova pravna situacija. Prior je sa stanovništvom osnovao neku vrstu privatnopravne *societas*, možda (dapače vjerojatno) utvrđene međusobnom prisegom, a od toga do javnopravne komune, koja samo *pro forma* priznaje kakav-takav bizantski suverenitet, ali se ponaša kao samostalan javnopravni subjekt, samo je jedan korak: u čahuri bizantske državne teritorijalne osnovne organizacije, općine, rađaju se na dalmatinskom tlu obrisi srednjovjekovne komune.

5. O navodnim ranim počecima feudalizma u nas

U *Supetarskom kartularu* nalazi se bilješka, koja se datira s 1078. god., u kojoj stoji: *Post hęc vero Suinimir rex dederat Stresi, avunculi sui, totas terras, quę erant in Masaro et incipiente a Salona usque Biaki, ut ipse tolleret tributum ab eis. Deinde volebat mihi per vim tollere memoratam terram ita dicendo quod essent regales,*⁵³ tj. nakon toga je kralj Zvonimir dao Strezi, svome ujaku, sve zemlje koje su se nalazile na Mosoru počevši od Salone do Bijaća, da bi tamo uzimao tribut. Nato je (Streza) htio spomenute zemlje oduzeti mi, tvrdeći da su kraljevske.

Ova se vijest u literaturi različito tumači. U diskusiju s različitim mišljenjima ne bismo ovdje ulazili, jer ona zahtijeva posebnu studiju. Naše je mišljenje da se ovaj slučaj potpuno podudara s onim koji se desio približno u isto doba u Bizantu, naime s poznatim darovanjem Aleksija Komnena svome bratu prihoda s nekog područja. Drugim riječima, naše je mišljenje da se gospodarska i društvena situacija koju odlikava Zvonimirovo darovanje može razumjeti tek uz pomoć bizantskih vrela. Problem je usko vezan s pitanjem uvođenja tzv. feudalizma u nas i u Bizantu.

⁵² Doc., 426.

⁵³ CD, I, 166, br. 129 = Doc. 132, br. 111.

Po mišljenju onih autora koji bit feudalizma nalaze u postupnoj dezintegraciji suvereniteta na više subjekata, u prvom redu dodjeljivanjem feuda, sve više osamostaljenim članovima vladajuće klase, feudalni poredak u Bizantu nije postojao sve do Komnena. Drugi autori glavnu značajku bizantskog feudalizma vide u postojanju vlastelinstva sa zavisnim seljacima. Za njih je feudalizam postojao u Bizantu već u doba makedonske dinastije, pa čak i ranije.

Što se tiče prvonavedena elementa feudalnog poretka, središnja vlast u Bizantu, car, nesumnjivo je do konca vladanja makedonske dinastije vrlo čvrsto držao u svojim rukama potpun nadzor nad odlučujućim državnim funkcijama (vojska, uprava, sudstvo), uključujući i postavljanje, plaćanje, odgovornost i smjenjivanje funkcionara. Zapadne provincije Carstva bile su utoliko izuzetak što se tamošnji funkcionari već u X. stoljeću nisu plaćali izravno iz središnje državne blagajne već na teret tamošnjeg stanovništva. Sačuvani popisi državnih funkcionara, tzv. taktici (rangovne liste), osobito najznačajniji među njima, Kletorologion Filoteja iz 899., pouzdano svjedoče o koheziji Bizanta za makedonske dinastije.

Stanovite nagovijesti izmicanja pune kontrole nad prihodima moglo bi se tražiti u odstupanju poreznih prihoda određenog područja najprije crkvenim ustanovama, a onda i uglednijim ličnostima. Takvo područje nije doduše bilo pod javnopravnom vlašću ovlaštenika, ali je on na taj način očito dobio značajna (premda neizravna) prava pri utjerivanju poreza jer je o tome ovisila visina ubranih prihoda. Nema dvojbe da je po ugledu na takvu bizantsku praksu i hrvatski kralj Zvonimir odobrio 1078. god. svome ujaku ubiranje poreza na području od Solina do Brača, ali ne i vlasništvo tog područja.

Čak ni ustupanje većih i manjih kompleksa zemljišta na doživotno uživanje, tzv. pronije (od sredine XI. stoljeća), ne može se smatrati kao pravo uvođenje feudalnih elemenata u strukturu bizantske države i društva. Ono nije u načelu bilo povezano ni s kakvim prijenosom državnih funkcija, nego je samo osiguravalo ovlašteniku sigurniji i trajniji izvor prihoda. Usto, doživotno uživanje još nije bilo skopčano s obvezom ovlaštenika na vojnu službu. Do toga dolazi tek pod Komnenima. Pronija je u načelu ostala nenasljediva, premda se u XIV. stoljeću sve više pojavljuju slučajevi pretvaranja pronije u neku vrstu nasljednog dobra. U to se doba pronija već često naprosto izjednačuje s feudom.

Smatramo da se pitanje uvođenja feudalnih elemenata u nas ne može istraživati prije nego što autor koji se time bavi ne definira što razumijeva pod tzv. feudalizmom⁵⁴ i ozbiljnom analizom utvrdi ima li u nas i od kada - elemenata feuda *iure Francorum* ili feuda *iure Langobardorum*. Pri tome je u nas uvelike zanemarena analiza mjera Manojla Komnena u Bizantu, a posebno u Dalmaciji, nakon što ju je Manojlo osvojio.

⁵⁴ Potankosti u L. MARGETIĆ, u članku Feudalizam u: *Antika i srednji vijek*, Zagreb, 1995., 227-251.

Lujo Margetić: FROM OLDER CROATIAN HISTORY

Summary

In the article the author draws attention to a number of questions from Croatian history which without a good acquaintance with Byzantine sources cannot be successfully answered. The article presents a brief discussion of Dalmatia from 538 to 599, of Byzantine titles as an element in using Byzantine sources, of Dobronja the toparch of Kekaumenos; it also discusses the problem of continuity from Antiquity to the early Middle Ages and the problem of so-called feudalism during the time the Croatian state was ruled by native rulers.